

Humeov skepticizam i problem kauzaliteta

Ivanović, Monika

Undergraduate thesis / Završni rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:087271>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-03**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet u Osijeku

Preddiplomski studij hrvatskoga jezika i književnosti i filozofije

Monika Ivanović

Humeov skepticizam i problem kauzaliteta

Završni rad

Mentor: Doc.dr.sc. Boško Pešić

Osijek, 2015.

SAŽETAK

Ovaj rad posvećen je Humeovom učenju u vidu ljudske spoznaje koji se bazira na problemu skepticizma i na problemu kauzaliteta. U ovome radu pokušat ću prikazati, a potom i obrazložiti dva temeljna problema koje je Hume proučavao u vidu svoje filozofije. Problemom kauzalnosti Hume želi obrazložiti odnose u prirodi koji se temelje na uzroku i posljedici. Ovakav odnos on potkrjepljuje pojmom nužnosti iz čega izvodi to da iz sličnog ili istog uzroka mora slijediti slična ili ista posljedica te da se na taj način ogleda prošlost u budućnosti. Ono što ne možemo uočiti u Humeovom učenju je pojam slučajnosti. U pravo taj pojam bitno mijenja Humeov temeljni princip zaključivanja o stvarima. Također i prema Kantovom shvaćanju možemo uvidjeti, da ukoliko prihvatimo Humeovu tezu da iz istog ili sličnoga uzroka slijedi ista ili slična posljedica, mi bismo isključili upotrebu uma. A sve to svodi se na osnovnu razliku Humea i Kanta kada je u pitanju kauzalnost, a to je pojam objektivne realnosti. Promotrimo li Humea u kontekstu njegovog vremena djelovanja te uočimo li promjene koje su se dogodile na društvenom i znanstvenom području, možemo pronaći obrazloženje zašto on temelje ljudske spoznaje vidi u iskustvu. Uza sve to svakako valja napomenuti Humeov skepticizam koji se najviše ogleda u ograničenosti djelatnosti ljudskoga uma, odnosno u ograničenosti ljudske spoznaje. Skepticizam uključuje u ljudsku spoznaju kako bi spriječio nastanak aporija prilikom promišljanja o predmetima, ali kako bi potaknuo kritički osvrt prema stvarima u koje valja i treba sumnjati.

KLJUČNE RIJEČI: David Hume, empirizam, kauzalnost, navika, skepticizam.

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	1
1. UVOD	3
2. DAVID HUME U KONTEKSTU SVOGA VREMENA	4
3. TEMELJ LJUDSKE SPOZNAJE	6
4. OGRANIČENOST LJUDSKE SPOZNAJE	10
5. NAVIKA KAO IZVOR KAUZALITETA	11
6. SKEPTICIZAM KAO PROBLEM	16
7. ZAKLJUČAK.....	20
8. LITERATURA I IZVORI	21

1. UVOD

Promišljajući o Davidu Humeu i njegovom djelovanju možemo uvidjeti njegov doprinos na području etike i estetike, a posebice na području koje se odnosi na ljudsku spoznaju, njezine dosege i ograničenja. Upravo ovu problematiku uzimam kao osnovu ovoga rada, a to ću posebno istaknuti u podnaslovu *Temelj ljudske spoznaje*. Kako bih što bolje izložila osnovnu problematiku ovoga rada neizostavni su problem skepticizma te problem kauzaliteta. Osvrtanjem na Humeovo učenje o skepticizmu prikazat ću na koji način Hume razlaže taj problem te kako skepticizam utječe na ljudsku spoznaju. Neizostavni dio Humeove filozofije, a i ono što ga izdvaja od svih ostalih filozofa, njegovo je razmatranje problema kauzalnosti. Problem kauzalnosti Hume primjenjuje na sve principe našeg zaključivanja te tvrdi da se svi naši zaključci temelje na odnosu uzroka i činjenice. Ovu problematiku ću detaljno izložiti, no također ću se svrnuti na kritike kojima je podlijegala. Upravo me to navodi na Kanta i njegovu kritiku Humea u djelu *Kritika praktičkog uma*. U konačnici, kao zaključak ću priložiti moje cjelokupno viđenje Humeovog skepticizma i problema kauzalnosti.

2. DAVID HUME U KONTEKSTU SVOGA VREMENA

Filozofija empirizma slovi za razdoblje od kraja šesnaestog stoljeća do kraja osamnaestog stoljeća,¹ no ovo vremensko ograničenje trebamo gledati isključivo u vidu bolje orijentacije u kontekstu povijesti filozofije. Unutar filozofskog empirizma možemo pronaći i naziv britanski empirizam koji se odnosi na tradicionalnu oznaku za Johna Lockeja, Georgea Berkeleyja i Davida Humea, u užem smislu, a u širem smislu i za razne sporedne ili kasnije filozofe o kojima se smatra da zastupaju njihovo opće gledište.² Također treba napomenuti kako se pojam empirizam³ koristi radi sistematičnijeg pregleda povijesti filozofije, no to nužno ne znači da pojedine filozofe ovog razdoblja trebamo etiketirati tim nazivom. Naime, empirizam se gleda kao opreka racionalizmu i upravo je to jedan od glavnih razloga zbog kojega trebamo izmicati etiketiranju filozofa jer u konačnici ta dva filozofska razdoblja imaju više dodirnih točaka, nego razilaženja.⁴ Unutar ovoga razdoblja dogodile su se mnoge revolucionarne promjene koje su utjecale na daljnji razvoj mnogih znanosti, ali i na promjene unutar filozofske misli. S obzirom da je tema ovoga rada vezana za Davida Humea većinski ću se zadržati na promjenama koje su zahvatile Englesku. U 17. i 18. stoljeću dolazi do najvećeg procvata engleske filozofije. U to vrijeme Engleska je bila jedna od glavnih centara i nosilaca razvoja europske filozofske misli i dala je veći broj istaknutih filozofa nego bilo koja druga zemlja. Filozofska misao se mijenja te se »nova« filozofija sve više ustraje protiv tutorstva religije, odbacuje crkvene dogme i autoritete. Razvijaju se i prirodne nauke te one postaju predmet pažljivog iskustvenog proučavanja. Dolazi do pokušaja prodiranja u bit prirodnih procesa i pojava te sukladno s time u filozofiji prirode dolazi do borbe za slobodno proučavanje prirode, proklamirajući princip, da sve znanje o prirodi mora počivati na iskustvu. Međutim, u isto vrijeme, dok su filozofi prirode propagirali princip iskustvenog proučavanja prirode iznevjeravajući ga u praksi, već se u liku Kopernika, Keplera i Galilea rađala nova empirijska prirodna nauka, koja je, ne teoretizirajući mnogo, taj princip u praksi provodila. Velika geografska i tehnička otkrića kao i razvoj kapitalističke proizvodnje, pružali su materijalne podatke i iskustva,

¹ Vanda Božičević, *Filozofija britanskog empirizma*, Školska knjiga, Zagreb, 1996., str. 7.

² Alan Robert Lacey, *Rječnik filozofije*, Kruzak, Zagreb, 2006., str. 6.

³ Empirizam dolazi od grčke riječi *empeira* što znači iskustvo. Općenito, u prvome redu empirizam se gleda kao spoznajnoteorijski orijentirani filozofski pravac koji svekoliku spoznaju hoće izvesti iz iskustva zasnovanoga na osjetilnim sadržajima, priznajući više-manje ili nikako misaono sudjelovanje u razrađivanju iskustvene građe. Vidi u: Alois Halder, *Filozofijski rječnik*, Naklada Jurić, Zagreb, 2008., str. 88.

⁴ Stipe Kutleša, *Filozofski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2012., str. 281.

koji su omogućili taj progres nauke.⁵ Oko svih ovih promjena oglasio se i sam David Hume rekavši: »Ljudi su sada izliječeni od svoje strasti za hipotezama i sustavima u prirodnoj filozofiji, te ne žele čuti nikakve argumente osim onih koji su izvedeni iz iskustva.«⁶ Koliki značaj za njih ima iskustvo govori i činjenica kako su filozofi ovoga razdoblja svoje stavove određivali prema znanstvenoj slici svijeta koja svoje primjere izvodi iz Newtonove mehanike. Osim toga oni su bili pobornici i korpuskularne filozofije te teorije mehanicizma i teorije determinizma. Poseban bih naglasak dala na teoriju determinizma koja drži stav da nam potpuno poznavanje sadašnjeg stanja stvari omogućuje točno predviđanje svakog budućeg stanja, zato što su događaji povezani nužnim uzročnim vezama. Unutar tadašnje znanosti bilo je prihvaćeno razlikovanje primarnih i sekundarnih svojstava⁷, a upravo su preko toga George Berkeley, Thomas Reid i David Hume pokušali svaki na svoj način vratiti izgubljeno povjerenje u naše osjetne doživljaje. Time su naglašavali važnost osjetnih doživljaja u procesu stjecanja znanja. Glavna djela ovog filozofskog razdoblja posvećena su pitanju spoznaje i obrazloženju načina na koji stječemo znanje, a među tim djelima svakako valja istaknuti djelo Davida Hume *Istraživanje o ljudskom razumu*. Glavno je geslo filozofskog empirizma »Nema ništa u razumu što prije toga nije bilo u osjetilima.«⁸ Tomu se priklanja i David Hume što je vidljivo iz njegovog neprihvatanja urođenih ideja, odnosno negiranje bilo kakve spoznaje koja nije plod iskustva. Zaključno sa svime valja napomenuti da je Hume svojim promišljanjima dao poticaj za dublje poniranje u osnovne filozofske probleme i u tom, kritičkom smislu, pozitivno je utjecao na daljnji razvoj ljudskog mišljenja. Koliko je zaista Humeu važna ljudska priroda, odnosno sam čovjek, bit će vidljivo u nastavku rada.

⁵ Gajo Petrović, *Engleska empiristička filozofija*, MH, Zagreb, 1955.

⁶ David Hume, *An Enquiry Concerning the Principles of Morals*, Hackett Publishing Company, Indianapolis Cambridge, 1983., str. 16.

⁷ Kao što je gore navedeno, Hume, Reid i Berkeley prihvaćaju mišljenje o postojanju primarnih i sekundarnih svojstava. Naime, svi oni pod primarnim svojstvima podrazumijevaju protežnost, oblik, kretanje, mirovanje, čvrstoću ili neprobojnost i broj. Sekundarnim svojstvima označavaju sve ostale osjetilne kakvoće, kao što su boje, zvukovi, okusi i tako dalje. Ono što je ovdje bitno naglasiti je to da su primarna svojstva uzroci stvari koje postoje izvan uma, a sekundarna svojstva su stvari koje postoje unutar našega uma i nerijetko su subjektivna. Vidi u: George Berkeley, *Odabrane filozofske rasprave*, Kruzak, Zagreb, 1999., str. 29.

⁸ Anto Mišić, *Rječnik filozofskih pojmova*, Verbum, Split, 2000., str. 82.

3. TEMELJ LJUDSKE SPOZNAJE

Polazna točka Humeovog umovanja čini određivanje filozofije kao znanosti o čovjeku, odnosno o ljudskoj prirodi, kao učenja koje je ujedno i osnova za izgradnju jednoga kompletnoga sustava nauka.⁹ Važnost ljudske prirode Hume dokazuje i na način da čak i znanosti, kao što je matematika, ovise o znanosti o čovjeku, a to je dovoljan dokaz da uvidimo koliko značenje ima proučavanje ljudske prirode na područjima kao što su logika, etika, estetika i politika. Prema tome, Humeov osnovni predmet proučavanja ljudska je priroda i kao osnovni zadatak postavlja si pitanje: što je čovjek?, a od toga rješenja ovise sva pitanja na svim područjima, a to je ujedno i centralno pitanje ljudske spoznaje. Nadalje, Hume navodi da sukladno s učenjem o čovjeku dolazi osnova koju možemo dati samo tom učenju, a to mora biti iskustvo i promatranje. Sve to možemo potkrijepiti s nazivom Humeovog spisa: *Rasprava o ljudskoj prirodi. Pokušaj da se eksperimentalna metoda zaključivanja uvede u moralne nauke*. Hume smatra da svi elementi spoznaje potječu iz iskustva te da se sva stvaralačka moć duha svodi na sposobnost spajanja, premještanja, dodavanja ili oduzimanja materijala koji daju osjetila i iskustvo. Sve ovo povezano je s pojmovima koji su neophodni za razumijevanje Humeove teze da se ljudska spoznaja temelji na iskustvu. Iznošenjem najvažniji pojmova za razumijevanje ovoga rada, koji se nalaze u prvom dijelu knjige *Istraživanje o ljudskom razumu*, pokušat ću približiti navedenoj tezi, a potom ju i obrazložiti. On počinje razlikom između *utisaka* i *ideja*. To su dvije vrste percepcije, od kojih *utisci* imaju više snage i žestine.¹⁰ Pod idejama Hume misli na blijeđe slike koje dojmovi ostavljaju u mišljenju. Također, ukoliko su ideje jednostavne, one su slične utiscima, a iza svake slabije ideje stoji utisak. Suprotno tomu složene su ideje koje nisu nužno povezane s utiscima. Kako bih ovo objasnila poslužit ću se Humeovim primjerom krilatoga konja kojega nikada nismo vidjeli, no mi ga svejedno možemo zamisliti jer svi dijelovi ovoga konja potječu iz ranijih utisaka.¹¹ I sam dokaz da prvo dolaze utisci izvodi se iz iskustva. Nadalje, kao predmete ljudskoga uma Hume navodi predodžbe koje se mogu otkriti misaonom radnjom. To se prvenstveno odnosi na matematičke radnje jer jedino misaonom radnjom možemo utvrditi da $2+2$ je 4 i to je nezavisno od bilo čega što postoji u svemiru. Pored predodžbi Hume stavlja činjenice kao predmet ljudskoga uma. Činjenice su suprotne od predodžbi jer njihova istinitost nije očigledna. Sva zaključivanja o činjenicama temelje se na odnosu učinka i uzroka. Ovu tezu Hume potkrepljuje primjerom prijatelja u Francuskoj. Naime, ukoliko nekoga upitamo nešto o nekoj činjenici, npr. kako zna da mu je prijatelj trenutno u Francuskoj?, on će na

⁹ Usp. o tome »Predgovor« u: David Hume, *Istraživanje o ljudskom razumu*, Naprijed, Zagreb 1988., str. 13.

¹⁰ Bertrand Russell, *Istorija zapadne filozofije*, Kosmos, Beograd, 1962., str. 635.

¹¹ David Hume, *Istraživanje o ljudskom razumu*, Naprijed, Zagreb 1988., str. 50.

to odgovoriti nekom drugom činjenicom, kao npr. da je dobio pismo od njega iz Francuske ili pak da od ranije zna njegove planove i odluke.¹² Pojmovi učinak i uzroka odnose se na Humeov problem kauzaliteta. Problem kauzaliteta stoji u centru Humeovih spoznajnoteorijskih razmatranja. Hume ne poriče postojanje uzročnosti i nužnosti na bilo kojem području stvarnosti, a to govori i činjenica kako sam Hume govori da na svim područjima prirode postoji nužnost i da svaki pokušaj dokazivanja čuda smatra unaprijed osuđenim na neuspjeh. Ovdje je bitno naglasiti kako Humea ne zanima imaju li prirodne pojave svoj uzrok, nego način na koji mi spoznajemo uzročnost. Metoda koju Hume primjenjuje za razjašnjavanje kauzaliteta je ista ona koju primjenjuje za razjašnjavanje svih drugih ideja: metoda promatranja onih utisaka iz kojih je ta ideja izvedena. Osnovni zaključak Humeova proučavanja kauzaliteta taj je da razum ni sam, a ni uz pomoć iskustva ne može spoznati niti shvatiti uzročni odnos uopće, ni konkretne odnose među pojedinim predmetima. A upravo je to jedna od teza koju ću braniti u nastavku rada. Neizostavni su pojmovi Humeove spoznajne filozofije navika ili običaj te vjerovanje. To ćemo najbolje prikazati ukoliko povežemo te pojmove u jednu »priču«. Čovjek u danom trenutku izvodi opstojnost jednog predmeta iz opstojnosti drugog predmeta, no on i dalje nema znanje o tajnoj sili koja proizvodi taj predmet. Princip na temelju kojega stvaramo takve zaključke zove se običaj ili navika. Navika je posljednji princip kojim možemo opravdati zaključivanje temeljeno na iskustvu. Bez utjecaja navike ne bismo baš ništa znali ni o jednoj činjenici osim o onome što nam je neposredno dano pamćenjem i osjetilima. Čovjek je rođen s navikom da očekuje toplinu kada se približi vatri i sukladno s time vjeruje da tako svojstvo postoji i da će ga osjetiti prilikom približavanja vatri. Mi označujemo predmete naše vjere osjetilnim simbolima ili slikama i neposrednom prisutnošću tih simbola činimo njih prisutnijima sebi, nego što nam je to moguće postići samim intelektualnim razmišljanjem. Kako nas je priroda naučila upotrebi naših udova, a da nam prethodno nije dala znanje o mišićima i živcima koji ih pokreću, tako nam je usadila i instinkt koji vodi naše mišljenje tijekom koji odgovara onome što ga je ona uspostavila među izvanjskim stvarima, iako mi ne poznajemo one moći i sile od kojih u potpunosti zavisi pravilan tijek predmeta. Svime ovime Hume želi reći kako su sva naša zaključivanja o uzrocima i posljedicama izvedena iz navike. I kao posljednje ističem Humeov problem skepticizma. Za njega je skepticizam filozofija koja potiskuje sve strasti koje nas prate na putu do spoznaje osim istinoljubivosti.¹³ Upravo preko sumnje možemo uvidjeti koliku snagu može razviti ljudski um.

¹² David Hume, *Istraživanje o ljudskom razumu*, Naprijed, Zagreb, 1988., str. 38.

¹³ Bertrand Russell, *Istorija zapadne filozofije*, Kosmos, Beograd, 1962., str. 636.

Prethodnim upoznavanjem s osnovnim pojmovima filozofije Davida Humea koristit će nam pri razvijanju problematike podrijetla ljudske spoznaje. Kao podsjetnik valja navesti da Hume duhovne opažaje dijeli u dva razreda, u prvom redu to se odnosi na ideje (ili misli kako ih Hume još naziva¹⁴) te u drugom redu na utiske. Kod utisaka treba istaknuti da se to odnosi na sve opažaje o kojima razmišljamo kada nam netko spomene određeni osjećaj ili pobudu. S time povezujemo maštu koja ima ulogu da zamisli najprirodnije i najpoznatije predmete. Naime, sva materija mišljenja potječe ili od vanjskih ili od unutarnjih opažaja, a to nam jasno oslikava Humeov empiristički stav kada je spoznajna filozofija u pitanju. Također, mi ne možemo imati nikakvu ideju ukoliko tomu nije prethodni nekakav utisak, a sukladno tomu Hume govori: »Stoga, kada sumnjam da je neki filozofski termin upotrebljen bez značenja ili ideje, treba samo da upitamo od kakvoga utiska potječe ova navodna ideja?«¹⁵ Iz svega ovoga možemo zaključiti da postoji nekakav princip koji povezuje različite ideje koje se javljaju u našem pamćenju ili mašti. Prema Humeu postoje tri principa veze između ideja, a to su sličnost, potom dodir u vremenu i prostoru te uzrok i posljedica. Sukladno s time, zaključivanje nikako ne može biti a priori te se uzrok i posljedica ne otkrivaju umom već iskustvom. Svi prirodni zakoni i sva djelovanja tijela bez iznimke se spoznaju iskustvom i odatle možemo shvatiti zašto nijedan filozof nikada nije naveo posljednji uzrok. Posljednji uzrok nije spoznat jer to nadmašuje dosege ljudske spoznaje te ono zadnje što čovjek može spoznati je elasticitet, sila teže, kohezija dijelova te prenošenje kretanja udarcem.¹⁶ Ovdje bih se usudila pozvati i na Aristotela koji u *Nikomahovoj etici* postavlja pitanje: »O čemu valja promišljati?«, te na to daje odgovor: »O vječnim stvarima nitko ne promišlja, kao o samom svemiru ili kako su neusmjereni prijekutnica i stranica četverokuta, ali isto tako ni o stvarima što su u gibanju, i uvijek na isti način, bilo po nužnosti bilo po naravi bilo kojega drugog uzroka, poput suncostaja i Sunčevih ishoda; a ni o onima što se događaju sad ovako sad onako, poput suša ili kiša; ni o onome što se dogodi slučajem, kakav je nalazak blaga.«¹⁷ Nastavlja: »Promišljamo o onim stvarima koje su nam u moći i koje su nam ostvarive... Svi ljudi promišljaju o onim stvarima koje sami mogu počinuti.«¹⁸ Koji god primjer da stavimo pred sebe zaplesti ćemo se u začarani krug i nikada nećemo doći do onoga *prvoga*, onoga iz čega je sve proizašlo. A isto to je tvrdio i Aristotel rekavši da ne trebamo promišljati o svemu jer tako idemo u beskonačnost. Prema Humeovim riječima to bi značilo da ukoliko nađemo uzrok daljnjim istraživanjem ćemo otkriti posljedicu, a ukoliko krenemo obrnutim putem ponovno ćemo se vratiti na isti uzrok.

¹⁴ David Hume, *Istraživanje o ljudskom razumu*, Naprijed, Zagreb, 1988. str. 69.

¹⁵ Isto, str. 72.

¹⁶ Isto, str. 86.

¹⁷ Aristotel, *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb, 1988., str. 44 1112b.

¹⁸ Isto., str. 45 1112b.

Primjer toga može biti bilo koja pojava, npr. lopta je prešla mrežu, koji je razlog tog prelaska? Snaga ljudskoga udarca, što bi značilo da je ljudski udarac uzrok posljedice, koja je u ovom slučaju prelazak lopte preko mreže. Kada bismo krenuli dalje razlučivati ovaj problem i počeli istraživati kako je čovjek u mogućnosti izvesti taj udarac i što je ono *prvo* što je dovelo do toga zapleli bismo se u aporiju koja se tiče istraživanja ljudskoga organizma. Koliko god znanosti danas napredovale s otkrićima, ponovno se nisu dotaknule onoga *prvoga*. Sve nas to dovodi do zaključka da je ljudska spoznaja ograničena.

4. OGRANIČENOST LJUDSKE SPOZNAJE

Hume kaže da svakako treba priznati da nas priroda drži vrlo daleko od svih svoji tajni i da nam pruža znanje samo o malom broju površnih svojstava predmeta, dok nam skriva one sile i principe kojima u potpunosti ovisi utjecaj tih predmeta.¹⁹ Ukoliko želimo otkriti ta svojstva predmeta potrebno nam je iskustvo, a ne razum. Humea na takav zaključak navodi sljedeće: »Našao sam da je takav predmet uvijek pratila takva posljedica, i: predviđam da će druge predmete koji se čine slični pratiti slične posljedice.«²⁰ Ovom konstatacijom možemo obuhvatiti zbroj svih naših iskustvenih zaključaka. I upravo preko toga Hume daje glavnu kritiku djelatnosti ljudskoga razuma: »Nema ničeg što bi bilo sličnije nego što su jaja, ali nitko na račun te pojave sličnosti ne očekuje isti okus i užitak od svih njih. Tek poslije dugačkog niza jednakih pokusa bilo kakve vrste dolazimo do čvrstog uvjerenja i sigurnosti u odnosu na određeni događaj.«²¹ Na ovo valja gledati sa zadržkom te ću ovu problematiku naknadno razraditi. Ono što možemo priznati Humeu to je da i najveće neznalice uče iz iskustva i upoznaju svojstva prirodnih predmeta promatrajući posljedice koje iz njih proizlaze. Također, jedan od primjera učenja iz iskustva bi moglo biti dijete koje se opeče prilikom dodirivanja užarenog predmeta. Naime, referirajući se na djetetovu starost možemo zaključiti da ono živi kraći životni vijek te da nije podložno brojnom iskustvu. Ukoliko se ono opeče prilikom dodira užarenoga predmeta ono će osjetiti bol kao posljedicu tog dodira te će tako, izvodom iz toga iskustva, idući put izbjegavati dodirivanje užarenoga predmeta, ili prema Humeu, bilo kakvog sličnog predmeta.

¹⁹ David Hume, *Istraživanje o ljudskom razumu*, Naprijed, Zagreb, 1988., str. 88.

²⁰ Isto, str. 89.

²¹ Isto, str. 91.

5. NAVIKA KAO IZVOR KAUZALITETA

Hume u svojem djelu spominje ideju nužne povezanosti s kojom želi riješiti sve nesigurnosti u vidu metafizike: »Među idejama koje se javljaju u metafizici nema nejasnijih i nesigurnijih od moći, sile, energije ili nužne veze, kojima se svakog časa moramo baviti u čitavom našem istraživanju. Nastojat ćemo stoga...utvrditi točno značenje ovih izraza i tim ukloniti dio te nejasnosti na koju se toliko tuže na ovom području filozofije.«²²

Iz prethodnih smo podnaslova upoznati s Humeovim problemom kauzaliteta i na koji način on obrazlaže uzročno-posljedične veze u prirodi. Principi na temelju kojih izvodimo opstojnosti predmeta i na taj način stvaramo zaključke plod su običaja ili navike. Čovjek je vođen navikom da očekuje, npr. toplinu prilikom približavanja vatri, i na taj način **vjeruje** da to svojstvo postoji i da će ga osjetiti ukoliko se približi vatri. Svi su ti postupci ujedno i vrste prirodnih instinkata koje nikakvo zaključivanje, tj. nikakav misaoni i razumski procesi nisu sposobni proizvesti ili spriječiti. Ovdje svakako valja napomenuti da je nemoguće da sposobnost mašte dosegne vjerovanje i to je očito iz toga da se vjerovanje ne sastoji iz posebne prirode ili reda predodžbi, već iz načina kako su predočene i kako ih duh osjeća. Pojednostavljeno rečeno, vjerovanje je nešto što duh osjeća, a po čemu se predodžbe suda razlikuju od izmišljotina i mašte. Osjećaj vjerovanja nije ništa drugo nego intenzivnija i postojanija zamisao od one koja prati fikciju mašte i da na taj način zamišljanja nastajanje iz uobičajene veze predmeta što je već dano u pamćenju ili osjetilima²³. Hume ovdje želi reći da mi ne možemo vjerovati da postoji npr. čovjek koji ima zelenu boju kože, jer ga mi nismo vidjeli, nismo ga opazili svojim osjetilima, nismo ga iskusili. No to ne negira činjenicu da mi možemo takvoga čovjeka zamisliti jer smo ranije iskusili čovjeka i zelenu boju. Samim intelektualnim razmišljanjem mi se možemo podsjetiti na mnoge stvari i događaje iz prošlosti, no osjeti će nam tada biti blijedi. Tek kada vidimo, dodirnemo, okusimo itd. taj predmet ili doživljaj mi ćemo dobiti potpunu sliku toga, odnosno osjet će biti intenzivniji od onoga kojeg si zamišljamo ili o kojemu mislimo. Sve je ovo detaljan prikaz Humeovog viđenja kauzaliteta, točnije, prikaz odnosa između uzroka i posljedice. Unutar ove problematike bit će slobodna napraviti kritički osvrt na Humeovu tezu da je navika princip po kojemu izdvajamo opstojnost jednoga predmeta pomoću opstojnosti drugoga predmeta. O tome će govoriti u sljedećem podnaslovu ovoga rada.

Hume kaže kako svi naši iskustveni zaključci polaze od pretpostavke da će se u budućnosti podudarati s prošlošću. Hume to zaključuje jer kaže: »Ljudi su toliko jednaki u svim vremenima i

²² David Hume, *Istraživanje o ljudskom razumu*, Naprijed, Zagreb, 1988., str. 113.

²³ Isto, str. 114.

na svim mjestima da nas povijest na tom području ne obavještava ni o čemu novom ili čudnovatom. Glavna je korist od nje samo u otkrivanju stalnih i općenitih principa ljudske prirode time što pokazuje ljude u svoj raznolikosti odnosa i prilika i što nas opskrbljuje građom iz koje možemo stvarati svoja zapažanja i upoznati redovit podstrekače ljudskih postupaka i ponašanja.«²⁴ Već bismo ovu tezu mogli promatrati s malo zadržske. U vidu nekih povijesnih događaja možemo očekivati istu posljedicu. U prvom redu mislim na ratove koji su velikim dijelom obilježili ljudsku povijest. Ratovi su imali isti ili sličan uzrok i iz toga je slijedila ista ili slična posljedica. No to ne možemo reći i za ljude. Sagledamo li samo današnje stanje svijeta mi ne možemo reći da su ljudi jednaki u npr. Hrvatskoj i ljudi iz pojedinog afričkog plemena. Tu nejednakost najbolje možemo uočiti u načinu života, životnim navikama te običajima. Sukladno s time drukčiji su pravni zakoni, moralni zakoni itd. Neće jednako kažnjeno proći čovjek koji ubije nekoga u Hrvatskoj i onaj koji to učini u afričkom plemenu. Osim zakona, na takvu stvar neće jednako reagirati niti ljudi. Točna je činjenica da će uzrok ubojstva biti sličan ili jednak onome u Hrvatskoj i onome u afričkom plemenu te da će posljedica toga biti smrt određenog čovjeka, no to ne možemo tvrditi ukoliko se taj problem proširi na samoga počinitelja. Obojica će napraviti istu stvar koja će prouzročiti određenu pravnu i moralnu osudu, ali nikako ne na jednak način. Sukladno sa svime, ne mogu se složiti s njegovom činjenicom da povijest prikazuje iste ljude kroz različita vremena. I samom činjenicom da nam ona otkriva raznolikost odnosa i principa i tako nas opskrbljuje građom te tako oblikuje naše postupke i ponašanje mi ne možemo izvući opći princip iz svega. Promatramo li ubojicu iz Hrvatske i ubojicu iz afričkog plemena nećemo uvidjeti iste posljedice za isti počinjeni čin, a isto tako, ovisno o našem mjestu življenja mi možemo doživjeti treću posljedicu nakon učinjenoga istog čina.

Nastavimo s razlaganjem problematike pozivajući se na tezu koju sam istaknula u podnaslovu. U vidu ovoga problema pozvala bih se na stav Davora Pećnjaka koji kaže: »Jedni događaji slijede druge događaje odnosno neki događaji prethode drugim događajima...Naš um se tim stalnim opažanjem navikava da kad god postanemo svjesni da se događa događaj X, onda očekujemo da će se dogoditi Y, a ne neki drugi događaj Z. Na taj način um oblikuje ideju nužnosti. Mi opažamo samo pravilnosti i ponavljanje sljedova, nužnost ne opažamo.«²⁵ Opažanjem istih ili sličnih sljedova događaja u nama se oblikuje čvrsta navika. Prema ranije navedenim tvrdnjama možemo zaključiti da ona, prema Humeu, ne dozvoljava da ostavimo prostor da bi se moglo dogoditi nešto suprotno, odnosno iz događaja X uvijek slijedi Y i ni u kojemu slučaju mi ne očekujemo da bi

²⁴ David Hume, *Istraživanje o ljudskom razumu*, Naprijed, Zagreb, 1988., str. 133.

²⁵ Davor Pećnjak, »Sloboda volje, uzročnost i Hume«, *Prolegomena* 10 (2), str. 312.

nakon X moglo slijediti Z. Potkrijepljene ove tvrdnje možemo uočiti u dijelu gdje se obrazlaže na koji način se izvodi opstojnost jednoga predmeta iz opstojnosti drugog predmeta. Prema Pećnjaku, nama tu iskustvo ne daje opravdanje za takav zaključak, jer osim slijeda, ne opažamo ništa više. Ukoliko nužnost ne opažamo onda se svakako otvara mogućnost da neki slijed počne na isti ili sličan način, ali da u jednom trenutku dođe do promjene razvoja događaja i da iz toga ne uslijedi isti kraj. Tu želim naglasiti kako se ideja navike oblikuje prema pravilnostima u razvoju događaja, no ukoliko dođe do neke promjene te se pravilnosti brišu, cjelokupni događaj se mijenja i više se ne podudara s našom idejom navike o tom predmetu. Na sve ovo možemo nadovezati pojam *slučajnosti* jer upravo je taj pojam sastavni dio prirode. Pojam slučajnosti možemo sresti u svakodnevnome životu. Svaki dan idem istim putem od kuće do fakulteta, to je opetovana radnja. Kada krenem na fakultet očekujem isti ishod, a taj je da ću proći istim ulicama i da ću u jednakom vremenu doći na odredište. Očekujem isti slijed događaja, no nitko ne može tvrditi da baš sutra neće neka slučajnost to promijeniti. Po navici idem istim ulicama, no ukoliko se dogodi da je obustavljen promet u jednoj od tih ulica ja ću morati promijeniti put kretanja. Ista stvar je i s našim mislima. U trenutku kada mi netko spomene meni blisku osobu ja mogu stvoriti neku lijepu uspomenu koja me podsjeća na neki protekli zajednički događaj, no može se dogoditi i suprotno. Može mi netko spomenuti tu blisku osobu nakon svađe te moj slijed misli neće biti ponovljen. Bilo da su u pitanju misli ili događaji nije nužno da se sve događa po navici jer mnoge okolnosti i slučajnosti mogu promijeniti i najukorijenjenije navike. Iz cijelog ovog pregleda možemo uvidjeti da navika nije posljednji princip o zaključivanju stvari, ali jednako tako smo mogli zaključiti da nam ni Humeovo viđenje pojma nužnosti ne potvrđuje u potpunosti da će se uvijek iz istog uzroka dogoditi ista posljedice i obratno. Neslaganje s pojmom nužnosti, kako ga je objasnio Hume, iskazao je i Immanuel Kant u svojem djelu *Kritika praktičkoga uma*. U podnaslovu *O pravu čistog uma u praktičnoj upotrebi na proširivanje koje mu u spekulativnoj za sebe nije moguće*, Kant se referira na Hume te navodi: »David Hume, o kojemu se može reći, da je zapravo započeo sve napadaje na prava čistoga uma, koji su napravili potrebnim potpuno ispitivanje toga uma, zaključivao je ovako: Pojam uzroka jest pojam, koji sadržava nužnost veze egzistencije onoga različenoga, i to ukoliko je različno, tako da ja, kada je postavljeno A, spoznajem, da nešto posve različito od toga B, također nužno mora da egzistira.«²⁶ Ovako viđenje Kant podliježe kritici te navodi kako se nužnosti mogu spoznavati samo a priori, što je suprotno od onoga što navodi Hume. Kant to obrazlaže na način da veza između stvari A i stvari B ne može biti spoznata ukoliko ona nije dana opažanju na način da mi već a priori znamo koji je razlog nužnosti veze tih dviju stvari.

²⁶ Immanuel Kant, *Kritika praktičnoga uma*, Kultura, Zagreb, 1956., str. 61.

Na to Kant nadodaje: »Tako je sam pojam uzroka lažan i varljiv, pa je, govoreći o tome najblaže, varka, koja se još daje oprostiti utoliko, što se navika, po kojoj se izvjesne stvari ili njihova određenja češće opažaju prema njihovoj egzistenciji kao sasobično ili zasobično združene, neprimjetno uzima kao objektivna nužnost, da se u same predmete stavlja takva veza.«²⁷ Kant ovdje želi skrenuti pažnju na to da se ovakva Humeova teza ne može uzeti kao neki opći princip, nego da se to odnosi na subjektivnu nužnost. A upravo takvo Kantovo viđenje Humeove nauke ne odstupa previše od onoga navedenoga u prethodnom podnaslovu. Jer ukoliko ne poznajmo uzrok mi ne možemo izvesti posljedicu, točnije prema Humeu potreban je pojam uzroka jer on sadrži nužnost takve povezanosti, nužnost da će iz određenog uzroka proći određena posljedica. Mi ne moramo znati koji je bio uzrok ubojice da poćini ćin ubojstva, ali svakako znamo da će iz toga slijediti smrt ćovjeka. Takoćer, ma koliko god se ćesto i jednako ponavljali sljedovi dogaćaja mi nikada u potpunosti ne možemo biti sigurni da će to biti bać tako. Prema Kantu, ukoliko bismo prihvatili Humeovu tezu da iz istog ili slićnoga uzroka slijedi ista ili slićna posljedica, mi bismo isključili upotrebu uma. Smatram da se u ovoj Kantovoj rećenici ogleda moj primjer iz prethodnog poglavlja. Naime, svaki dan idem isti putem na fakultet, no ukoliko se dogodi da je odrećen dio puta zaprijećen ja moram promijeniti svakodnevni slijed toga dogaćaja. Tu mi je potrebna uporaba uma kako bić organizirala novu rutu kretanja, kako bić razmislila koje su mi sve opcije otvorene i kuda mogu poći kako bić doćla na odrećiće. No u jednu ruku tu mi je potrebno i iskustvu jer upravo stalnim kretanjem kroz grad stjećem iskustvo poznavanja grada i tako mi je jednostavnije obraditi informacije u umu i odrediti novi put. Kant govori da u tom slućaju, gdje Hume isključuje svaku upotrebu uma, dolazi do skepticizma koji se u pogledu zaključivanja vodi isključivo odnosom uzroka i posljedice. Kada su u pitanju Hume i skepticizam, Kant prestaje sa svojom kritikom te se okreće afirmiranju takvoga Humeovog stajalića. Opće je poznato da je Hume probudio Kanta iz dogmatskog drijemeća, a to se upravo ogleda u ovim njegovim stavovima. Područje na kojemu je Kant suglasan s Humeom to je da se stvar ne može otkriti a priori sama po sebi. Stoga Kant kaće: »Empirijsko postanje toga pojma taj je oćtroumni ćovjek još manje mogao dopustiti, jer ono protivurićeći upravo nućnosti veze, što saćinjava ono bitno kod pojma kauzaliteta. Prema tome se taj pojam odbacio, a na njegovo mjesto stupila navika u promatranju toka opaćanja.«²⁸ Kant nastavlja te napominje kako je on objektivnu realnost predmeta dokazao pomoću dedukcije s obzirom na predmete mogućeg iskustva, a upravo je na takav naćin pokazao da se objekti mogu misliti, iako se ne mogu a priori odrediti. Uzroci proizaćli iz ćovjekovog razmićljanja o odrećenom predmetu dokazuju upotrebu uma, odnosno da je to u potpunosti

²⁷ Isto, str. 62.

²⁸ Isto, str. 64.

nezavisno od iskustva. U vidu toga mi imamo određeni pojam pred sobom koji smo si odredili, a sadržaj tog pojma nadopunit ćemo iskustvom. Tu Kant želi naglasiti kako on ni u kojem pogledu pojmu kauzaliteta ne oduzima objektivnu realnost: »Da sam s Humeom pojmu kauzaliteta oduzeo objektivni realitet u teorijskoj upotrebi ne samo s obzirom na stvari same po sebi, nego i u pogledu predmeta osjetila, onda bi on izgubio svako značenje, pa bi se kao teorijski nemoguć pojam proglasio kao posve neupotrebljiv, a kako se od ničega i ne da napraviti neka upotreba, to bi praktična upotreba nekog teorijsko- ništavnog pojma bila posve besmislena.«²⁹ Pojam objektivne realnosti ono je što razlikuje Kantovo i Humeovo poimanje kategorije kauzaliteta. U konačnici, Kant želi prikazati Humeu da ipak postoje a priori uvjeti spoznaje. Sumirano sagledavajući Kantov odnos prema Humeu na području rasprave o problemu kauzalnosti možemo ga podijeliti na dva osnovna pravca: problem porijekla načela kauzalnosti te problem svojstava nužnosti partikularnih empirijskih zakona.³⁰ Način na koji Kant pokušava riješiti te probleme potraga je za a priornim elementima spoznaje jer naglašava kako je kauzalnost a priornog podrijetla. Stavljajući načelo kauzalnosti kao univerzalni zakon dovodi do same ograničenosti spoznaje, a to je samo po sebi jasno iz prethodnih dijelova ovoga rada.

²⁹ Isto, str. 67.

³⁰ Kristian Benić, »Kantov pokušaj rješavanja problema indukcije«, *Čemu* 8 (16), str. 14.

6. SKEPTICIZAM KAO PROBLEM

U samom sam uvodu naznačila da je skepticizam jedna od odlika Humeove filozofije. To se ponajviše odnosi na Humeov skeptički stav prema djelatnostima uma i sukladno s time nudi skeptička rješenja tih sumnji. Jedan od njegovih podnaslova unutar knjige *Istraživanje o ljudskom razumu* glasi *O akademskoj ili skeptičkoj filozofiji*. Unutar toga podnaslova Hume ističe kako je skepticizam glavni neprijatelj religije, ali i ističe jednu vrstu skepticizma: »Postoji jedna vrsta skepticizma koja prethodi svakom istraživanju i filozofiranju, a koju preporučuju Descartes i drugi kao najbolje sredstvo protiv zabluda i prenaplog suđenja.«³¹

U *Istorij zapadne filozofije* istaknuto Humeovo viđenje skepticizma: »Priroda nas je jednom apsolutnom i neograničenom nužnošću odredila da prosuđujemo isto onako kao što dišemo i osećamo: i ne možemo se uzdržati da ne gledamo izvjesne objekte u jačoj i punijoj svjetlosti, zbog njihove uobičajene veze sa sadašnjim utiskom, isto kao što ne možemo sami sebe sprečiti da ne mislimo kad smo budni, ili da ne gledamo tela koja nas okružuju kada okrenemo oči prema njima u punoj svetlosti. Ko god je sebi dao truda da pobije ovaj *potpuni* skepticizam, zaista je polemisao bez protivnika i pokušao da pomoću argumenata stvoriti jednu sposobnost koju je priroda prethodno usadila u njegov duh i učinila je neophodnom. Moja namera, prilikom tako pažljivog izlaganja argmenata ove fantastične vrste, jeste samo to da čitaocu razjasnim istinu moje hipoteze, da sve naše rezonovanje koje se odnosi na uzroke i poledice ne potiče ni iz čega drugog do iz običaja; i da je verovanje mnogo više akt osjećajnosti nego akt misaonog dela naše prirode.«³² Iz svega možemo zaključiti da Hume samo promišljanje stavlja kao nužnost, da je to nešto što se ne može osporiti čovjeku jer je logično da čovjek misli dok je budan. Nadalje, to je čovjekova sposobnost koja je usađena od strane prirode i upravo to Hume uzima kao jedan od neosporivih argumenata da se promišljanje o odnosu uzroka i posljedice odnosi na običaj koji je dio iskustva, a ne misaonog procesa. Ovime smo još jednom potvrdili Humeove skeptičke sumnje u djelatnosti razuma, ali i naglasili kako skeptičko rezoniranje stvari potječe od promatranja kao sastavnog dijela iskustva. Budući da se cijeli ovaj skepticizam odnosi na osjetila Hume navodi sljedeće: »Ova skeptička sumnja, i u odnosu na razum i u odnosu na čula, jeste jedna bolest koja se nikada ne može u potpunosti izlečiti, nego se samo mora vraćati svakog trenutka, ma kako je mi tretirali od sebe i ma kako nam se katkada činilo da smo je se sasvim oslobodili. Samo nehat³³ i nepažnja mogu da nam pruže neki lek. Iz toga razloga ja se na njih potpuno oslanjam i držim za sigurno, ma

³¹ David Hume, *Istraživanje o ljudskom razumu*, Naprijed, Zagreb, 1988., str. 194.

³² Bertrand Russell, *Istorija zapadne filozofije*, Kosmos, Beograd, 1962., str. 644.

kakvo da je čitaćevo mišljenje o ovom trenutku, da će on posle jednog časa biti ubeđen da postoji i spoljašnji i unutrašnji svijet.«³⁴ Ono što Hume želi poručiti to je da u svim životnim događajima i situacijama u kojima se nađemo trebamo skeptički osvrnuti. Ukoliko nešto uzimamo zdravo za gotovo i ne promišljamo o tome to je čisto iz razloga jer bi nas to koštalo previše truda da mislimo drukčije. Ne trebamo sve stvari uzimati kao neosporive istine ma koliko god pojedine tvrdnje čvrsto bile ukorijenjene u nas i našu okolinu. Jer ipak, ukoliko smo filozofi, kaže Hume, trebamo se oslanjati na skeptičke principe. Ovime Hume potiče na razmišljanje i na polemiziranje kako bismo došli do nekog novoga saznanja. Hume ne osporava naša vjerovanja koja sam ranije navela, no ipak nadodaje: »Mi ne možemo da ne verujemo, ali nijedno verovanje ne može se zasnivati na razumu, niti ijedan potez naše delatnosti može biti racionalniji od drugoga, pošto se svi podjednako zasnivaju na iracionalnim ubeđenjima.«³⁵ Ono što je važno naglasiti kod Humeovog skepticizma, a usko je povezano s problemom kauzaliteta, to je da Hume u potpunosti odbacuje princip indukcije što je vidljivo i iz podnaslova u kojemu sam navela Kantov osvrt na Humea. To se prvenstveno odnosi na Humeov princip da iz A događaja slijedi posljedica B koja je uvijek ista ili slična, a upravo tim opetovanjem sličnosti između uzroka i posljedice mi se približavamo istini. Ono što se Humeu može zamjeriti kod ovakvoga principa to je da može doći do upadanja u zatvoreni krug. To osporava činjenicu da je iskustvo dovoljan način spoznaje, ali i potvrđuje Humeovu konstataciju da nikada ne možemo spoznati stvar samu po sebi jer je to plod ograničenosti ljudskoga razuma.

Sada bih se osvrnula na Humeov podnaslov *O akademskoj ili skeptičkoj filozofiji* koji on započinje sa: »Nijedan predmet nije pobudio više filozofskih raspravljanja nego što je dokaz za egzistenciju Božanstva i pobijanje zabluda ateista... Skeptik je još jedan neprijatelj religije koji, naravno, izaziva ogorčenje svih teologa i dubokoumnih filozofa, iako je sigurno da nitko nikada nije susreo tako apsurdno stvorenje ni govorio s čovjekom koji ni o čemu što se tiče djelovanja ili mišljenja nema nikakvo mišljenje i nikakav princip.«³⁶ Hume ovaj ulomak nastavlja osvrtom na Descartesa i njegovu kartezijsku sumnju koja se prvenstveno odnosi na to da se nikada ne bismo mogli dovesti do sigurnosti u uvjerenja o bilo kojemu predmetu. No koliko god taj oblik skepticizma bio radikalan, ipak je vrlo razborit jer time izbjegavamo nepristranost, ali i rušimo sve one predrasude koje su nam usađene odgojem ili brzopletim mišljenjem. Valja još nadodati kako Hume osporava svaki skepticizam koji se odnosi na sumnju u osjetilnu spoznaju i koji osporava iskustvo kao

³⁴ Bertrand Russell, *Istorija zapadne filozofije*, Kosmos, Beograd, 1962., str. 645.

³⁵ Isto, str. 646.

³⁶ David Hume, *Istraživanje o ljudskom razumu*, Naprijed, Zagreb, 1988., str. 194.

moćni oblik preko kojega dolazimo do zaključivanja. Na temelju toga on ostvaruje svoje prigovore: »Tako se prvi filozofski prigovor evidenciji osjetila ili mišljenja o vanjskoj egzistenciji sastoji u tome da je takvo mišljenje, ako se zasniva na prirodnom instinktu, suprotno umu; ako se poziva na um, onda je protivno prirodnom instinktu; u isto vrijeme ono nema nikakve racionalne očevidnosti koja bi mogla uvjeriti nepristranog istraživača. Drugi prigovor ide dalje i pokazuje kakvo je to mišljenje suprotno umu; bar ako je princip uma da se sa osjetilna svojstva nalaze u duhu, a ne u predmetu. Ako materiji oduzme sva njezina shvatljiva svojstva, primarna i sekundarna, na neki je način uništavate, a kao uzrok naših percepcija ostavljate samo neko nepoznato i neobjašnjivo nešto; pojam koji je tako nesavršen da nijedan skeptik neće smatrati vrijednim da se protiv njega bori.«³⁷ Ovakav stav Hume opravdava činjenicom da skeptici pokušavaju naći zamjerke našem apstraktnom zaključivanju. To se zaključivanje odnosi na zaključke koji se temelje na dimenzijama vremena i prostora koje su nama poznate, no ukoliko se udubimo u istraživanje naići ćemo na proturječja i činjenice koliko su nama zaista nepoznate te dvije dimenzije. U vidu zaključivanja Hume se kritički osvrće i na svećeničke dogme te navodi kako su oni obezvrijedili ljudski um postavljajući tezu o beskonačnoj protežnosti. Ovo je samo još jedan od dokaza da se ljudski razum ne treba miriti s takvim konstatacijama i da je ovo jedna od situacija kada ne trebamo napuštati skeptički stav prilikom promišljanja.

Preko svega dolazimo i do trećega dijela podnaslova *O akademskoj ili skeptičkoj filozofiji* koji započinje upravo progovaranjem o toj vrsti skepticizma: »Postoji uistinu jedan umjereniji skepticizam ili akademska filozofija, koja može biti i trajna i korisna i koja djelomice može biti rezultat pironizma ili pretjeranog skepticizma, kada zdrav razum i razmišljanje u stanovitoj mjeri ispravljaju njegove bezbrojne sumnje.«³⁸ Ovakva se vrsta skepticizma odnosi na ljude koji se prepuštaju principima djelovanja na način naklonosti, odnosno, gledaju predmete samo iz jednog kuta, a ne uzimaju u obzir druge argumente i drugi aspekt sagledavanja. Na taj način oni postaju tvrdokorni dogmatični mislioci i tako slabe ulogu ljudskoga razuma jer joj ukidaju mogućnost promišljanja. Stoga takve »neobrazovane« osobe trebaju poštivati učenjake (akademičare) jer Hume zaključuje iduće: »Općenito stanoviti stupanje sumnje, opreza i skromnosti treba da kod svakog ispitivanja i odlučivanja uvijek prati onoga koji ispravno zaključuje.«³⁹ Drugu vrstu umjerenog skepticizma koju Hume navodi ona je koja je korisna čovječanstvu jer ograničava naše istraživanje na one predmete koji odgovaraju dosegu ljudske spoznaje. Ovaj dio sam obrazložila

³⁷ David Hume, *Istraživanje o ljudskom razumu*, Naprijed, Zagreb, 1988., str. 199.

³⁸ Isto, str. 204.

³⁹ Isto, str. 205.

ranije te je dovoljno da nadodam Humeovo sumirano viđenje ove vrste skepticizma: »To usko ograničavanje naših istraživanja uistinu je u svakom pogledu tako razborito da je dovoljno da i na najpovršnji način ispitamo prirodne moći ljudskoga duha i da ih usporedimo s njihovim predmetima, pa da bi nam se takvo ograničavanje preporučilo. Mi ćemo tek tada otkriti koji su pravi predmet znanosti i istraživanja.«⁴⁰ Ovakav se stav odnosi na apstraktna zaključivanja (matematika) i svaki naš pokušaj dokazivanja brojeva ili veličina, a to bi ujedno bio pokušaj proširivanja ljudskih sposobnosti i predstavljalo bi puku sofistiku i obmanu, kako navodi i sam Hume.

Cijelo ovo poglavlje, ali ujedno i svoju knjigu *Istraživanje o ljudskom razumu*, Hume završava s uzdizanjem iskustva kao najboljeg načina spoznavanja. Sukladno s njegovom teorijom kauzalnosti on navodi kako je egzistencija bilo kojega bića spoznatljiva isključivu na temelju argumenata koji polaze od uzroka i posljedice, a ti se argumenti isključivo odnose na iskustvo i negiranje spoznaje a priori. Koliki je Hume doista protivnik stavova koji se protive iskustvu govori i njegova posljednja rečenica u djelu *Istraživanje o ljudskom razumu*: »Kada uvjereni u te principe pregledamo knjižice, kakvo pustošenje moramo u njim napraviti? Uzmimo bilo koji svezak u ruke, npr. o teologiji ili školskoj metafizici, i upitamo se: Da li sadržava neko apstraktno zaključivanje o veličinama ili broju? Ne. Da li sadržava neko zaključivanje osnovano na iskustvu o činjenicama i egzistenciji? Ne. Bacite je onda u vatru, jer ona ne može sadržavati ništa do obmane i varke.«⁴¹

Upravo ovakva radikalna obrana svoje filozofije potvrđuje koliko je sam Hume vjerovao u nju. Unutar njegove filozofije skepticizma ne možemo mu osporiti da je dobro naglasio ulogu skepticizma u čovjekovom promišljanju i spoznavanju prirode oko sebe. Umjereni skepticizam neophodan je za svako promišljanje, ono nam ne dozvoljava da se začahurimo u dogme i da na taj način ne širimo obzore svoje spoznaje. Takav stav vodi k napretku čovjeka i k napretku njegovih spoznajnih mogućnosti. Upozorava i na činjenicu, da izuzev svega, ljudska je spoznaja ograničena, ali čisto iz razloga da se ne uvučemo u obmane o postojanju viših bića.

⁴⁰ Isto, str. 206.

⁴¹ Isto, str. 209.

7. ZAKLJUČAK

Smatram da sam cjelokupnim radom opravdala uvodnu rečenicu kako je David Hume jedan od značajnijih novovjekovnih filozofa. Također sam opravdala i njegov doprinos spoznajnoj filozofiji, a to je ujedno i srž ovoga rada. Nakon iščitavanja literature i istraživanja mogla bih cjelokupno Humeovo učenje ovoga područja sumirati u tri teze. Prva bi se teza odnosila na njegovu konstataciju da je doseg ljudske spoznaje ograničen. Već sam ranije kroz rad afirmirala ovu tezu, a razlog iz kojega sam se poistovjetila s tim stavom taj je da ljudi ne trebaju postavljati nadnaravna bića kako bi opravdali određene pojave. Treba prihvatiti činjenicu da nam priroda mnoge stvari stavlja van dosega naših spoznaja i da ne trebamo neshvatljive odnose tumačiti nepostojećim bićima. Također, takvim stavom otišli bismo u beskonačnost i u mnoge aporije. Nadovezujući na ovo postavila bih i drugu tezu koja se tiče skepticizma. Bez obzira na ograničenost ljudskog razuma mi ne trebamo prestati promišljati o stvarima i istraživati. To je ujedno i Humeov poticaj, prema svemu se treba odnositi sa zadržkom i u sve treba sumnjati, no do određene granice. Treća se teza odnosi na Humeovo učenje o problemu kauzalnosti, a upravo je to dio na koji sam se kritički osvrnula. Izuzev svega ranijeg navedenog voljela bih naglasiti kako njegov induktivni pristup tomu problemu uništava partikularne empirijske zakone. Naime, time on čini generalizaciju iskustva i time opovrgava sva odstupanja i slučajnosti koje mogu spriječiti navikom stečeni odnos uzrok-posljedica. Također opovrgava zaključivanje a priori, ali i lišava razum bilo kakve više koristi. No postavljanje zakona kauzalnosti kao univerzalni zakon čini ograničenost tog zakona.

Stoga, Humeu treba priznati mnoge doprinose na području ljudske spoznaje, no oko nekih konstatacija ipak se treba zadržati i promisliti. Mislim da sam Hume ne bi zamjerio ovakve kritike njegovoj filozofiji jer on je ujedno i pobornik skepticizma i poticanja ljudi na to da ne uzimaju stvari "zdravo za gotovo", o svemu treba promisliti, a potom suditi i zaključivati.

8. LITERATURA I IZVORI

1. Aristotel, *Nikomahova etika*, Globus, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1988.
2. Kristian Benić, »Kantov pokušaj rješavanja problema indukcije«, *Čemu* 8 (16)
3. Vanda Božičević, *Filozofija britanskog empirizma*, Školska knjiga, Zagreb 1996.
4. Vladimir Filipović, *Filozofijski rječnik*, Nakladni zavod MH, Zagreb 1984.
5. Danko Grlić, *Leksikon filozofa*, Naprijed, Zagreb 1968.
6. Alois Halder., *Filozofijski rječnik*, Naklada Jurić, Zagreb 2008.
7. David Hume, *Istraživanje o ljudskom razumu*, Naprijed, Zagreb 1988.
8. David Hume, *An Enquiry Concerning the Principles of Morals*, Hackett Publishing Company, Indianapolis Cambridge 1983.
9. Immanuel Kant, *Kritika praktičnoga uma*, Kultura, Zagreb 1956.
10. Stipe Kutleša, *Filozofski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2012.
11. Alan Robert Lacey, *Rječnik filozofije*, Kruzak, Zagreb 2006.
12. Anto Mišić, *Rječnik filozofskih pojmova*, Verbum, Split 2000.
13. Davor Pećnjak, »Sloboda volje, uzročnost i Hume«, *Prolegomena* 10 (2)
14. Gajo Petrović, *Engleska empiristička filozofija*, MH, Zagreb 1955.
15. Bertrand Russell, *Istorija zapadne filozofije*, Kosmos, Beograd 1962.